

שומר החומות - העתקת המאבק מהפריפריה לירושלים וללב הארץ?

מנחם קליין ויוחנן צורף

מבצע 'שומר החומות', ובכינויו הפלסטיני 'חרב ירושלים', שיקף בשלות של סדרת תהליכים שהחלה בסוף המאה העשרים ואליה נוספו התפתחויות שמקורן לאחר שנת 2000 – האנתיפדה השנייה. תהליכים אלה מציבים את האוכלוסייה היהודית והערבית החיה בין הירדן לים התיכון במציאות חדשה, שבמסגרתה מוקד העימות הישראלי-פלסטיני עבר מהפריפריה, כולל מרצועת עזה, לירושלים וללב הארץ. לכן, אם יתחדש התהליך המדיני, הדיון לא יתמקד במעבר משלטון צבאי לגבול מדיני, אלא ממצאות של משטר אחד למציאות של שתי מדינות. פירוק השליטה הישראלית צריך להקדים את הדיון במיקומו של הגבול ואופיו. גם ההבחנה בין נושאי נרטיב קשים לפתרון (פליטים וירושלים) לנושאים קלים יותר יחסית ובעלי ממד טכני (ריבונות פלסטינית והתנחלויות) לא תקפה עוד. כל הנושאים הפכו מהותיים ושני הצדדים צריכים להיערך ל- trade off חדש במשא ומתן. זאת ועוד, הקושי הכרוך בגיבוש הסדר רב יותר כיום מזה שבשנות ה-90' והוא פנימי בתוך כל אחד מהצדדים לא פחות מאשר ביניהם. לפיכך מומלץ שבטרם משא ומתן, כל צד יגיע להסכמה פנימית בתוכו על כללי ההכרעה.

בשנות תהליך אוסלו ועל רקע ניסיונות לחולל פריצת דרך לקראת הסדר מדיני וטריטוריאלי בין ישראל לפלסטינים, התחוויר ואף התרחבו הפערים בין הצדדים עד כי ההידברות הגיעה למבוי סתום מתמשך. יתר על כן, נפער פער בין הדיון המדיני לבין המציאות בשטח. בעוד בסבבי השיחות - קמפ דייויד 2000 ואנאפוליס 8-2007 – נדונו קווי גבול אפשריים שונים להסדר הקבע, בשטח טושטש עד דק ההבדל בין תחומה הריבוני של ישראל בקווי 1967 לבין אזורי שליטה מעבר להם. בין שכתקטיקת משא ומתן ובין שבכוונה לעצור את התהליך המדיני בין היתר כמענה ללחצי הימין הישראלי, מאז הסכם אוסלו הרחיבה ישראל את שטחן של ההתנחלויות ואת מספר תושביהן. כפרטים וכקהילות מאורגנות בעיריות ובמועצות מקומיות, אלה נוהגים על פי החוק הישראלי ומוסדותיו.

במקביל, האלימות הפלסטינית הקשה באנתיפאדה השנייה הביאה להזרמת כוחות צבא ושב"כ רבים לגדה המערבית ולרצועת עזה. במבצע 'חומת מגן' מוטטה ישראל את הרשות הפלסטינית שבראשות ערפאת ואפשרה את בנייתה מחדש רק כשנבחר אבו מאזן לנשיא וכונן שיתוף פעולה ביטחוני הדוק עם ישראל. ההבחנות בין שטחי A, B ו-C, המעוגנות בהסכמי אוסלו, טושטשו. סוכני הריבונות הישראלית פרושים בכל השטח שבין הירדן לים ומפעילים שם פרקטיקות שליטה אפקטיביות. התפוגגות המשא ומתן הישראלי-פלסטיני בכלל ושל הדיון בגבול בפרט מאז 2014 (יוזמת מזכיר המדינה האמריקאי ג'ון קרי) העצימו את המשטר האחד, שבמסגרתו הרשות הפלסטינית היא למעשה "קבלן משנה" של ישראל. משטר זה בנוי על עקרון ההפרדה בין קבוצות אוכלוסין פלסטיניות: הפלסטינים אזרחי ישראל, תושבי הקבע במזרח ירושלים, אנשי הגדה המערבית ואנשי רצועת עזה. לכל קבוצה ניתן סל שונה של זכויות ומעמד פוליטי. יצוין שפינוי ההתנחלויות מרצועת עזה (2005) לא סיים את השליטה הישראלית אלא העתיק אותה אל מחוצה

לאזור. בכך שונה הרצועה מהגדה המערבית, שבה באותו תא שטח יש שתי קבוצות אוכלוסייה, בעלות מעמד משפטי שונה.

ירושלים הייתה תמיד המרכז הסמלי של העימות הישראלי-פלסטיני, ובעת הנוכחית היא גם המרכז האקטואלי שלו. תפילת יהודים בהר הבית, הריבונות על האתר וחלוקת ירושלים, עמדו בלב המחלוקת בקמפ דייוויד 2000, ובהמשך נעשתה תפילת יהודים יחידים על הר הבית מתופעה נדירה לרווחת, וגדל מספרם של מבקרים יהודים באתר, בעידוד רבנים מהזרם המרכזי באורתודוקסיה. בתגובה קמו התארגנויות פלסטיניות אזרחיות כדי להיאבק בשינוי הסטטוס קוו על הר הבית. זאת ועוד, כדי למנוע את חלוקת ירושלים על פי המתווה שהציע הנשיא קלינטון בסוף שנת 2000, גדל מספרם של המתנחלים בתוככי שכונות פלסטיניות, ועמותות מטעמם מפעילות אתרי תיירות ועתיקות בסילוואן, שמושכות אליהן קהל מבקרים רב. במקביל פועלת ישראל למנוע כל גרעין של הנהגה פלסטינית עירונית וכל פעילות הקשורה עם הרשות הפלסטינית. החלל המנהיגותי שאב לתוכו התארגנויות ספונטניות למאבק לא-אליים שהצליחו לכפות על ישראל שינוי התנהלות: הסרת המגנטומטרים בכניסה להר הבית (2017) והסרתם של מחסומי המשטרה ברחבת שער שכם לפני פרוץ סבב העימות במאי האחרון.

אפשר לסכם זאת כך: מרכז הכובד של העימות עבר בהדרגה מהפריפריה ללב הסכסוך בירושלים ומרכז הארץ ומהרצועה וגבעות הגדה המערבית ללב הארץ. עדות ראשונה לכך התקבלה באוקטובר 2000, כשפלסטינים ישראלים נטלו חלק אלים באנתיפאדה השנייה. כיום קיימת תנועה דו-סטרית. משטחי ישראל שלפני מלחמת 1967 אל האזורים שנכבשו בה, ומהם אל לב הארץ. גרעינים תורניים מתיישבים כקולקטיב בערים מעורבות כדי "ליהד" אותן. לא מדובר ביחידים שבאים לגור מתוך הזדהות עם אופי המקום, אלא בקבוצות שרוצות לשנות את זהותן של ערים אלה. בזמן 'שומר החומות' הגיעו לערים המעורבות קבוצות חמושות מהתנחלויות כדי להגן על חבריהם. מנגד הגיעו קבוצות של פלסטינים אזרחי ישראל מערים נוספות כדי להגן על אחיהם. למעשה הייתה שם מעין מלחמת אזרחים בקנה מידה קטן. בעקבות עימותים אלה, המשטרה והשב"כ יישמו בערים המעורבות פרקטיקות שעד אז ייושמו בגדה המערבית. הם השתמשו באמצעי מעקב אלקטרוניים ועצרו מעל מאתיים פלסטינים ישראלים וכמה עשרות יהודים במטרה לחקור ולהרתיע. הספר החדש של העימות אינו עוד הספר הגיאוגרפי שאליו מכוונת ההתפשטות היהודית, קרי הגדה המערבית, אלא הספר האתני במטרופולין: סילוואן, שייח' ג'ראח, עיסאווייה, עכו, לוד, רמלה, חיפה, באר שבע, וואדי ערה. הפלסטינים מכנים זאת תהליך של חברוניזציה.

במציאות הנוכחית הבעיה הדמוגרפית של החצי היהודי באוכלוסייה בין הירדן לים אינה עתידית אלא נוכחת. גורמים בימין הישראלי מעצימים את שיח המדינה היהודית ועליונות האזרחים היהודים על פני הפלסטינים הישראלים. עליית המודעות האתנית-לאומית מחזקת את המוטיבים הדתיים בזהות של שני הצדדים. העימותים בהר הבית הם ביטוי לכך, כמו גם שריפת בית הכנסת בלוד ושריפת מסגדים בגדה המערבית.

המעבר מעימות על גבול לעימות אתני תחת משטר אחד משפיע על הפלסטינים הישראלים. קם בקרבם דור צעיר משכיל יותר, גאה ומעורה בחברה הישראלית יותר מקודמיו. בה בעת, מאז הסכמי אוסלו ניכרת עליה בקשרים המסחריים, האקדמיים והפוליטיים ביניהם לבין בני הגדה המערבית ובקשר הלאומי ביניהם לפלסטינים בכלל. הישראליזציה והפלסטיניזציה בקרבם הם

שני ביטויים לאותו תהליך, שיש ביניהם מתח, במסגרתו יש ציפייה גוברת לשוויון אזרחי ודבקות בזהות אתנית פלסטינית. ככל שהצד היהודי-ישראלי מחדד את הגורם האתני על חשבון השוויון האזרחי, מעצימים הפלסטינים אזרחי ישראל את זהותם האתנית.

להתחזקות היסוד האתני בסכסוך וקיומו של משטר אחד יש השפעה על תשתית השלטון בירושלים וברמאללה. חוסר היציבות הפוליטי והגרעון הדמוקרטי בישראל, והמשטר האוטוריטרי ברמאללה לא נובעים רק משאיפות אישיות ופרקטיקות פוליטיות של ההנהגות בישראל וברשות הפלסטינית, אלא הם קשורים להתחזקות המשטר האחד והיחסים בין שתי הקבוצות האתניות היריבות.

מאז 2008, המערכת הבינלאומית לא מנסה לתווך בין הצדדים בניסיון להגיע להסכם קבע. ג'ון קרי רצה רק לא לחסום את הדרך לפתרון שתי המדינות ב-2014. היום אפילו ניסיון דומה לא נעשה. הסכמי אברהם הפכו את הנושא הישראלי-פלסטיני מקונצנזוס כלל ערבי לשולי עבור מדינות ערב, ואפילו דו-צדדי ישראלי-פלסטיני. רבים בישראל ובעולם הגיעו למסקנה שהמשטר האחד בלתי הפיך. מה שהפיך, כך הם סבורים, היא העליונות היהודית.

כישלון המשא ומתן עם ישראל רוקן את ממשל אבו מאזן מתמיכה ציבורית. הוא נשען על מנגנוני הכוח שברשותו ועל אלו של ישראל. שיתוף הפעולה עם ישראל וממשלו הסמכותי של אבו מאזן מוטטו את הקהילה הפוליטית בגדה המערבית. ההכרזה על בחירות ברשות הפלסטינית עוררו ציפיות לארגונה מחדש של המערכת הפוליטית, וכגודל הציפיות גודל האכזבה עם ביטולן. אל החלל הפוליטי נכנס חמאס שעבר מאז 2006 תהליך פוליטיזציה מתנועה פונדמנטליסטית דתית לתנועה לאומית-דתית שלא מוכנה להכיר פורמלית במדינת ישראל אבל מסכימה להקמת מדינה פלסטינית בקווי 67'.

סדר היום המדיני שאפיין את תקופת אוסלו השתנה. אם יתחדש התהליך המדיני, הדיון לא יתמקד במעבר משלטון צבאי לגבול מדיני אלא ממציאות של משטר אחד למציאות של שתי מדינות. הדיון בפירוק השליטה הישראלית וסידורי הביטחון צריך לכן להקדים את הדיון במיקומו של הגבול ואופיו. גם ההבחנה בין נושאי נרטיב קשים לפתרון [פליטים וירושלים] לנושאים קלים יותר בעלי ממד טכני [ריבונות פלסטינית והתנחלויות] לא תקפה עוד. כל הנושאים הפכו מהותיים ונרטיביים ושני הצדדים צריכים להיערך ל-trade off חדש במשא ומתן. כיום, הקושי הכרוך בגיבוש הסדר רב יותר מזה שבשנות ה-90' והוא פנימי בתוך כל אחד מהצדדים לא פחות מאשר ביניהם.

לפיכך מומלץ שבטרם משא ומתן, כל צד יגיע להסכמה פנימית בתוכו על כללי ההכרעה: איך יאושר הסכם הקבע, ומה יעלה בגורלו של אלה שיסרבו לקבל את הכרעת הרוב.